

Teze za referat

KNJIŽEVNI I RAZGOVORNI JEZIK U SR HRVATSKOJ

Ljudevit Jonke

I. Kao što kažu doslovno »Ustavni amandmani na Ustav SR Hrvatske i SFRJ«, odštampani u Zagrebu 1972., na str. 49. u amandmanu V.: »U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.« Kad kažemo hrvatski književni jezik, pod tim se misli novoštokavski ijekavski, koji je u Hrvatskoj zajednički književni jezik od početka hrvatskog narodnog preporoda u prvoj polovici 19. stoljeća, tj. od godine 1836. kada je kao takav tada proklamiran od predvodnika tzv. ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, Vjekoslava Babukića, Ivana Mažuranića i drugih tadašnjih hrvatskih književnika i učenjaka.

II. Novoštokavski narodni ijekavski govori protežu se ne samo po dijelovima Hrvatske (po dijelovima Dalmacije, Like, Slavonije, po Kordunu, Baniji, Dubrovniku) nego i po dijelovima Bosne i Hercegovine, Crne Gore i zapadne Srbije. U ovom referatu ograničavam se samo na književni jezik SR Hrvatske, a ostavljam po strani novoštokavski ijekavski književni jezik Bosne i Hercegovine i Crne Gore, jer to ne ulazi u sadržaj moje teme koja prikazuje samo situaciju u SR Hrvatskoj.

III. Ali u SR Hrvatskoj pored štokavskog narječja hrvatski narodni govori pripadaju i kajkavskom i čakavskom narječju. Može se čak reći da se cjelokupno prostranstvo hrvatskog kajkavskog i čakavskog narječja proteže po SR Hrvatskoj, i to po njezinim zapadnim i sjeverozapadnim dijelovima (ako ne računamo čakavce i kajkavce u Austriji i Mađarskoj). Ta se dva narodna na-

rječja također pojavljuju sporadično i kao književni jezici i u današnje dane u tzv. dijalekatskoj književnosti. Npr. veliki hrvatski književnici i pjesnici Vladimir Nazor i Miroslav Krleža pored pretežnog književnog djela na štokavskom ijekavskom književnom jeziku pjevali su i objavljivali djela i na čakavskom (V. Nazor) i na kajkavskom književnom jeziku (M. Krleža). Sve to govori o složenoj situaciji u SR Hrvatskoj i s obzirom na književni, narodni i razgovorni jezik. Treba svakako imati na umu da se dugotrajnom brigom društva, škole i kulture štokavski ijekavski književni jezik upotrebljava i govori od školovanih krugova u svim dijelovima Hrvatske, bez obzira na pokrajinske dijalekte, pa je njegovo prostranstvo mnogo veće nego što bismo možda mogli zaključiti po prostranstvu štokavskog narječja u narodnim govorima SR Hrvatske. Točnije rečeno, on je široko i duboko proširen po čitavoj SR Hrvatskoj. U današnje dane tome mnogo pridonose pored škole i radio i televizija i kinematografija i štampa.

IV. Svakako je razumljivo da u tako složenoj situaciji postoje i utjecaji dijalekata na hrvatski književni jezik i snažan utjecaj hrvatskoga književnoga jezika na dijalekte i na razgovorni jezik. Poznato je da su u hrvatski književni jezik u toku 19. i 20. stoljeća ušli – kao punopravne književne riječi – neki kajkavizmi i čakavizmi, pa i izričaji. Ali to nije poremetilo ni strukturu ni normu ni stabilnost jezika. Može se čak reći da je hrvatski novoštokavski književni jezik ijekavskog izgovora u potpunosti sačuvao svoje zakonitosti u sintaksi i u tvorbi riječi i u oblicima i u glasovima i u akcentima. Najočitije se to vidi i razabire u kazališnom jeziku i na radiju i na televiziji, gdje se književni jezik očituje u svojoj cjelovitosti.

U doba suvremene civilizacije vrlo je jak utjecaj književnog jezika i na dijalekte i na razgovorni jezik. Nije zadatak ovog referata da ja prikazem utjecaj književnog jezika na dijalekte, jer je to posebna dijalektološka tema. Moj je zadatak da se u ovom referatu pozabavim utjecajem književnog jezika i dijalekata upravo na razgovorni jezik.

V. Nema sumnje da je briga o kulturni književnog jezika u Hrvatskoj velika i dugotrajna i uspješna. Svjedoče o tome brojni ortoepski, ortografski, leksikografski, gramatički i savjetodavni priručnici. O tom se može uvjeriti svatko tko posjeti i poslušati kazališne predstave u glavnim hrvatskim kulturnim središtima, bez obzira na to u kakvim se oni dijalekatskim područjima nalazili. Nema nikakve veće izgovorne razlike u kazalištima Zagreba, Osijeka, Splita, Dubrovnika i Rijeke. Ali s razgovornim jezikom već nije tako. On je različit po različitim regijama SR Hrvatske, i to u ovisnosti prema narodnim govorima i dijalektima. U štokavskim krajevima Hrvatske on je najbliži književnom jeziku, jer je on na njemu zasnovan. U kajkavskim krajevima on je prožet kajkavskim jezičnim elementima na štokavskoj podlozi u školovanih slojeva, a u priprostoga puka on je potpuno kajkavski. Ima i treća mogućnost koja je jasno

izražena u štokavaca koji su se doselili u kajkavsko ili čakavsko jezično područje. Oni čuvaju svoj štokavski dijalekt, poduprt poznavanjem književnog jezika, i vrlo rijetko podliježu dijalekatskim utjecajima. Takvu trojnost pokazuje npr. razgovorni jezik Zagreba, glavnog grada Hrvatske, koji je na kajkavskom jezičnom teritoriju. Slična je trojnost sadržana i u razgovornom jeziku Splita i Rijeke, samo što su oni na čakavskom jezičnom području, pa preteže čakavski utjecaj. Osijek je na štokavskom području, pa ne poznaje takve trojnosti. Trojnosti nema ni dubrovački razgovorni jezik koji je štokavski ijekavski, ali sa značajnim specijalnostima jugozapadnih štokavskih ijekavskih govora i sa specifičnim dubrovačkim leksikom i intenzivnom novoštokavskom prijenosnom akcentuacijom. Ovo što je rečeno za razgovorni jezik u ova četiri područja vrijedi, sasvim jasno, ne samo za spomenute gradove nego i za njihove regije koje su s takvim podlogama u narodnom jeziku.

Takva razlikovanja vrijede za pripadnike pojedinih regija kad se oni nalaze u svojem domaćem krugu. Ali kad se nađu na meduregionalnom planu, tj. zajedno s pripadnicima drugih regija, tada stupa u djelovanje književni jezik, novoštokavski ijekavski, ali natrunjen dijalektizmima, osobito u području akcenata. Može se općenito reći da su naše škole postigle uspjeh u prenošenju gramatičke i leksičke norme na svoje odgajanje, ali u akcenatskom pogledu uspjesi zaostaju.

U takvoj situaciji naravno je da jezični stručnjak, koji poznaje hrvatske dijalekte i njihove osobine, lako prepoznaje provenijenciju čovjeka koji govori štokavskim, tj. književno štokavski, te ga odmah može svrstati u regiju iz koje potječe. Čak novoštokavca iz Like prema novoštokavcu iz Slavonije i Dalmacije. Izuzetak čine jedino specijalno školovani ljudi, npr. nastavnici, profesori hrvatskog ili srpskog jezika, glumci, spikeri, književnici i sl., bez obzira na to iz kojega kraja potječu.

VI. Spomenuti dijalekti i narječja u SR Hrvatskoj intenzivno žive na terenu, tako intenzivno da i mnogi intelektualci u obiteljskom i prijateljskom krugu razgovaraju u potpunosti na svojem dijalektu ili narječju. Razgovor u dijalektu ili narječju smatra se kao nešto intimno i toplo, kao svoje i domaće. Odatle i velika ljubav prema dijalekatskoj književnosti i regionalnoj popijevci, koja se osobito u posljednje vrijeme njeguje vrlo intenzivno na muzičkim festivalima pojedinih regija. Dijalekti i narječja izgubili su podsmješljivu i pejorativnu ocjenu koja ih je pratila još unatrag pedestak godina, u ono doba kad se štokavski izraz upravo drastično probijao na privilegirano mjesto. To je svakako u vezi s demokratizacijom javnoga života, pa i sa čestom pojavom na javnoj pozornici i radnog čovjeka proizvođača u samoupravnom društvu, koji je najsigurniji u izražavanju u svojem dijalektu, odnosno narječju. Nikomu i ne pada na pamet da ga u tom sprečava ili upućuje da se služi isključivo književnim

jezikom. Na taj način sve se više širi poznavanje osnovnih triju hrvatskih dijalekata, koji su još prije tridesetak godina bili pretežno ograničeni na svoj užii izgovorni krug.

VII. Unatoč toj širokoj demokratičnosti i toleranciji u upotrebi dijalekata, književnog i razgovornog jezika, kultura hrvatskoga književnog jezika u kulturnim i javnim krugovima na visokom je stupnju. Hrvatski književni jezik predmet je proučavanja širokog broja dobro školovanih lingvističkih kadrova i u gramatičkom i u stilističkom pravcu na suvremen lingvistički način. Zagrebačka lingvistička škola uživa dobar glas i u jugoslavenskim i u evropskim relacijama. Isto tako hrvatski književni jezik opći je predmet upotrebe na svim razinama javnoga života Hrvatske sa svom potrebnom ozbiljnošću. Dok je njegovo poznavanje i širenje u dijalekatskim krajevima još prije pedesetak godina u znatnoj mjeri ovisilo o djelovanju škole, književnosti i štampe, danas izvršava velik utjecaj u tom pravcu i radio i televizija i kazalište i kinematografija, koji su se znatno razgranali te prikazuju najčešće pravi obrazac suvremenog književnog jezika, koji se onda prenosi slušanjem i gledanjem na velik broj slušalaca i gledalaca. Kazalište se i danas smatra rasadnikom najkultiviranijeg jezičnog književnog izraza. Na središnjem Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu i u Kazalištu »Branko Gavella« u Zagrebu djeluju kao jezični lektori izvršni jezični stručnjaci. Sve je to u znatnoj mjeri pripomoglo širenju i poznavanju novoštokavskog akcenatskog sistema, koji je još u nedalekoj prošlosti bio slabo poznat osobito u kajkavskim krajevima. Kako i broj dobro školovanih nastavnika i profesora materinskog jezika sve više raste i sve snažnije djeluje, utjecaj književnog jezika sve je jači i prihvatljiviji po čitavom teritoriju Hrvatske. Kultivira se tako klasičan izgovor novoštokavskog ijekavskog govora, ali se u njemu sve više vrši korekcija sistemskoga na račun analogijskoga, i to onog analogijskoga koje se može zakonski uklopiti u strukturu toga jezika.

Na taj način postignut je u SR Hrvatskoj – s tolerancijom i prema nekim kajkavskim i čakavskim leksičkim elementima i književno-jezičnoj baštini – književni jezik koji se u potpunosti ne poklapa ni sa jednim pučkim jezikom, jer to nije ni moguće s obzirom na širok i jak utjecaj društvenog, ekonomskog, kulturnog, znanstvenog i civilizacijskog razvoja u posljednjih stotinu godina, ali je ipak taj književni jezik u svemu osnovnom zasnovan na strukturalnim osobinama novoštokavskog ijekavskog govora kakav se prostire ne samo u narodnim govorima po SR Hrvatskoj nego i u dijelovima narodnih govora novoštokavskog tipa po drugim republikama hrvatskoga ili srpskoga jezika. Njegov bujan život u današnjici, povezan sa slobodom i tolerancijom u razvoju, omogućit će uspješno vršenje njegovih značajnih i brojnih funkcija u narodnom životu i narodnoj kulturi. Uvjet je za to i oslon na živi narodni jezik, na djela dobrih pisaca i poznavalaca jezika, ali i usmjerenost koju mu daje težnja za elastičnom stabilnošću i održavanjem nužne norme i kodifikacije.

ULOGA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH FRANJEVACA U FORMIRANJU JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI I KULTURE – OD DIVKOVIĆA DO FRA GRGE MARTIĆA*

Dalibor Brozović

O gramatičkim i stilskim značajkama jezičnog izraza kojim su se služili bosanskohercegovački franjevački pisci od Mateja Divkovića (1563.–1631.) do fra Grge Martića (1822.–1905.) može se govoriti s raznih stanovišta. Činjenica je da je do sada posvećivana najveća pažnja jezičnopovijesnomu značenju franjevačkih pisanih djela, ili možda točnije, njihovu značenju sa stanovišta historijske dijalektologije. O jeziku većine pisaca 17. st. imamo već monografske obrade, potrebno bi još bilo obraditi jezik Ivana Bandulavića (Bandulovića) i Pavla Papića, a od pisaca 18. st. monografski je obrađen jezik samo dvojice (Nikole Lašvanina i Filipa Laštrića ili Lastrića). Koliko mi je poznato, nema većih radova o jeziku franjevačkih pisaca 19. st., pa ni o jeziku samoga fra Grge Martića. Ta silazna linija od 17. do 19. stoljeća govori nam o karakteru historijskodijalektološkoga zanimanja – interes je izravno proporcionalan s pretpostavljenom mogućom koristi za dobivanje podataka o organskom dijalekatskom stanju u prošlim razdobljima. Istraživači nastoje ustanoviti u prvom redu ono što je karakteristično za govor pišćeva rodnoga kraja i oljuštiti sve eventualne kasnije nanose, knjiške utjecaje i sl.

Drugi je mogućí pristup sa stanovišta izraza, stilističkoga i literarno-historijskoga interesa. Pri takvu istraživanju zanima obrađivača izražajni arsenal pisca, geneza toga arsenala, utjecaji, putovi usavršavanja, uporabni modaliteti, funkcionalna distribucija i sl. Kako u povijesti dopreporodne hrvatske književnosti bosanskohercegovački franjevački pisci nemaju većega čisto beletrističkoga značenja (što je ipak donekle uvjetna karakterizacija, osobito što se tiče Mateja Divkovića), razumije se da je taj pristup – nazovimo ga izražajnim ili historijskostilističkim – ostao na periferiji interesa: zastupan je samo usputno u filološkim poglavljima literarno-historijskih ili historijskodijalektoloških rasprava.

Posljednji je pristup sa stanovišta standardizacionih procesa. Ti su procesi različitim putovima i načinima doveli do sadanjega novoštokavskog modela standardnog jezika Hrvata, Srba, Muslimana i Crnogoraca. Taj vid problematike nije dovoljno odražen u lingvističkim i literarno-historijskim radovima o djelima bosanskohercegovačkih franjevacá, izuzimajući donekle radove Herte Kune.

* Ovo je tekst referata pročitana na simpoziju »Fra Grgo Martić i bosanskohercegovačka književna i kulturna baština« što je u organizaciji Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti Filozofskoga fakulteta održan u Sarajevu 3. i 4. studenoga 1972.